

Echo's van Indië

Kester Freriks

Echo's van Indië

De onafhankelijkheid van Indonesië
in verhalen en herinneringen

Athenaeum—Polak & Van Gennep
Amsterdam

Dit boek is mede tot stand gekomen dankzij een reis- en werkbeurs van het Nederlands Letterenfonds. De auteur is het Letterenfonds grote dank verschuldigd.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Over de spelling

In 1972 vond een ingrijpende spellinghervorming plaats in het Bahasa Indonesia. Dit hield in dat Bandoeng veranderde in Bandung, Djakarta in Jakarta, *djalan* in *jalan*, Tjikini in Cikini en *aloen-aloen* in *alun-alun*. De hervorming gold ook eigennamen. Dit boek speelt zich grotendeels af in de tijd van voor de spellinghervorming. Daarom is de voorkeur gegeven aan de ‘ouderwetse’ schrijfwijze. Voor eigennamen is de spelling gekozen die de betrokkenen zelf hanteren.

Copyright © 2015 Kester Freriks
Athenaeum—Polak & Van Gennep,
Spui 10, 1012 WZ Amsterdam

Omslag Mijke Wondergem

Omslagbeelden © Corbis / Hollandse Hoogte (vlag)
en © Spaarnestad Photo / Hollandse Hoogte
Binnenwerk Perfect Service, Schoonhoven

ISBN 978 90 253 0726 4
NUR 686
www.uitgeverijathenaeum.nl

Ter herinnering aan mijn ouders

President Soekarno leest de Proklamasi voor, vrijdag 17 augustus 1945

Proklamasi.

Kami bangsa Indonesia dengan ini menjatakan kemerdekaan Indonesia.

Hal² jang mengenai ~~peristiwa~~ ^{peristiwa} peminda-
han kekeasaan d.l.l., di~~selenggarakan~~ ^{selenggarakan}
dengan tjara saksama dan dalam
tempoh jang sesingkat-singkat
nja.

Djakarta, 17-8-'05
wakil² bangsa Indon

Handgeschreven Proklamasi van Soekarno

PROKLAMASI.

Kami bangsa Indonesia dengan ini menjatakan Kemerdekaan Indonesia.

. Hal-hal jang mengenai pemindahan kekeasaan d.l.l., di-
selenggarakan dengan tjara saksama dan dalam tempo jang se-
singkat-singkatnja.

Djakarta, hari 17 boelan 8 taoen 05.

Atas nama bangsa Indonesia.

Soekarno/Hatta.

Soekarno. —

Hatta

Uitgetypte Proklamasi, ondertekend door Soekarno en Hatta

‘Onze revolutie is van buitenaf gezien een nationale revolutie, maar inwendig beschouwd is zij een democratische revolutie. Ofschoon wij reeds tientallen jaren in het moderne wereldverkeer zijn ingeschakeld en ofschoon onze samenleving daardoor reeds in vele opzichten veranderd en beïnvloed is, is echter in wezen – speciaal in de dessa – de gedachten- en levenssfeer van ons volk nog feodaal. De Nederlandse overheersing greep alle aanwezige resten van dit feodalisme aan om daarop te steunen en zo de vooruitgang van ons volk tegen te gaan.’

Soetan Sjahrir, *Onze strijd*, 1946

Inhoud

Woord vooraf 11

- Djakarta, 17 augustus 1945. De rood-witte vlag 23
Grand Parade. Indonesië, een stemmenspel 50
De laatste idylle. Het schoolschrift van Irmgard Venlet 72
Indonesisch intermezzo (1) 95
Het Indonesisch perspectief. Vrijheidsvechter 105
Kampleven. Een vulkaan aan de horizon 147
Leven van de dievenpasar. Het gevaar van de kleur blauw 182
Indonesisch intermezzo (2) 203
Duizend scherven Chinees porselein. Migratie overzee 224
Bersiap, of het vuur van de revolutie. Veertien duizend vermisten 247
Achter de vijandelijke linies. Plichtsbetrachting in de Oost 269
Indonesisch intermezzo (3) 301
Eeuwige trouw. Tijdelijke verzending met de Kota Inten 315
Herinneren en herdenken. Nooit voorbij 335
- Geraadpleegde literatuur en bronnen 357
Lijst van afkortingen 363
Verantwoording en dankbetuiging 365

Woord vooraf

‘Wij, het volk van Indonesië, verklaren hierbij de onafhankelijkheid van Indonesië...’

‘Elke keer verbaast me de zwarte belichting van de Indonesische vrijheidsstrijd, de zwarte spiegel die de Nederlandse geschiedschrijving ons voorhoudt,’ zegt Soedibyo, een van mijn gastheren in Jakarta. We zijn onderweg naar de plaats waar Soekarno en Hatta op 17 augustus 1945 de Indonesische onafhankelijkheid uitriepen, de *Proklamasi*.

Dat was een vrijdagochtend om tien uur. Het moment staat Soedibyo nog levendig voor de geest. De korte ceremonie verliep beheerst en kalm, bijna sereen. Soekarno sprak de onafhankelijkheidswoorden nauwkeurig uit, niet opruiend, eerder ingetogen en beheerst. Hij was zich bewust van het belang van zijn woorden voor het Indonesische volk, maar ook was hij beducht voor de gevolgen ervan.

Aan de tijd van de Japanse bezetting was twee dagen eerder, op 15 augustus, na de val van atoombommen op de steden Hiroshima en Nagasaki, een einde gekomen. Lang niet iedereen in de uitgestrekte Indonesische archipel was meteen op de hoogte van de capitulatie van Japan na ruim drie jaar oorlog en ontbering.

De woorden van Soekarno over vrijheid en onafhankelijkheid voor Indonesië konden van het Nederlandse oppergezag rekenen op wraak, in elk geval een vergeldingsmaatregel. Mochten twee mannen het gehele eilandenrijk, nadat de macht van Japan was gebroken, zomaar tot zelfstandig, onafhankelijk gebied verklaren?

Er was zeker gevaar te duchten, juist van Nederlandse zijde. Soekarno en Hatta waren al eerder wegens landverraad, opruiing en haatzaaien jegens de heersende blanke elite tot ballingschap en gevangenschap veroordeeld. Zij heetten staatsgevaarlijk te zijn.

Nu de Tweede Wereldoorlog met de capitulatie van Japan in Azië voorbij was en er aan de Japanse bezetting een einde kwam, wens- te Nederland het vooroorlogse koloniale regime te herstellen en te bestendigen, liefst net zoals het altijd geweest was.

Toegegeven, er waren in Den Haag pogingen ondernomen om de verhoudingen tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de overzeese koloniën te hervormen. De regering zocht naar zo gunstig mogelijke voorwaarden die de overgang naar onafhankelijkheid zouden regelen. Na de oorlog was er bijvoorbeeld geen ministerie van Koloniën meer. In haar beroemde rede van 6 december 1942 voor Radio Oranje wenste koningin Wilhelmina tegemoet te komen aan de levende wens van grotere zelfstandigheid in Nederlands-Indië en de andere overzeese rijkdelen. De koningin sprak over haar voornemen 'na de bevrijding gelegenheid te scheppen gezamenlijk te overleggen over een in de veranderde omstandigheden passende bouw van het koninkrijk en zijn delen' en van 'een hechte grondslag van volledige deelgenootschap'. Nederland kon echter niet dan met de grootste moeite afstand nemen van de koloniale tijd.

Een zwarte belichting, een zwarte spiegel: Soedibyo's bewoordingen zijn treffend. Hij vervolgt: 'Indonesië moest na de onafhankelijkheidsverklaring nog bijna vijf jaar strijden en diplomatieke gevechten voeren met Nederland, voordat het inzicht doordrong dat het recht op vrijheid en zelfstandigheid van ons land volkomen gerechtvaardigd is. En wat die zwarte belichting betreft: in bijna alle historische boeken van Nederlandse zijde staat vermeld dat Indonesië zijn soevereiniteit uiteindelijk aan Amerika te danken heeft, want dat land dwong bij Nederland het recht van Indonesië op vrijheid af. Dat klopt ten dele. Het is onze eigen vrijheidsstrijd geweest, onze politieke inzet en vooral onze durf en moed die uiteindelijk onze dromen van mondigheid tot werkelijkheid hebben gebracht. Wij vonden dankzij ons vrijheidsverlangen een bestaan dat niet onderworpen was aan het gezag van een vreemde mogendheid. Niemand die ons beperkingen oplegde.'

In de duizelingwekkende verkeersstromen van Jakarta gaan we naar de plaats waar Soekarno de Proklamasi, de verklaring van onafhankelijkheid, uitsprak met Hatta aan zijn zijde. De histo-

rische gebeurtenis vond plaats op de voorgalerij van Soekarno's huis aan de Djalan Pegangsaan Timur 56. Een inderhaast in de tuin geplante bamboestok diende als vlaggenmast voor de rood-witte Indonesische vlag, door Soekarno's derde vrouw Fatmawati die nacht tevoren van een rode en witte strook aan elkaar genaaid.

Soedibyo is een van de vrijheidsstrijders van het eerste uur, een overtuigd nationalist en tegenstander van de Nederlandse overheersing. Hij praat zuiver Nederlands, zijn stem is zacht. Hij spreekt de taal met een woordkeuze en een dictie van zestig jaar geleden. Hij draagt een bril, een batik overhemd en heeft een tas bij zich. Zijn kaaklijnen zijn scherp. Kan hij een Nederlands woord niet zo snel vinden, kiest hij voor Engels.

'Ik ben zonder wrok jegens de Nederlanders,' laat hij weten, 'maar als uw land de onafhankelijkheid van Indonesië had aanvaard was er veel bloedvergieten voorkomen, dan waren de gewelddadige oorlogen die zo verzachtend "politieonele acties" heten er nooit geweest. In onze optiek getuigen die beide acties van militaire agressie, zo noemden het Indonesische leger en de Indonesische bevolking de beide aanvallen ook: *Agresi Militer Belanda 1* en *Agresi Militer Belanda 2*. Nederland heeft altijd, vanaf die zeventiende augustus, moeite gehad de onafhankelijkheid van de kolonie te erkennen. Indonesië was onderworpen aan Nederland en moest dat blijven. Uw land vond de daad van Soekarno onrechtmatig en erkende de vrijheidsrede niet. Nederland stuurde de ene na de andere troepenmacht op Indonesië af en veroordeelde Soekarno en Hatta scherp. Vooral Soekarno zou een paladijn zijn van het Japanse gezag.'

Soedibyo is ver in de tachtig. Hij werd geboren in de kleine garnizoensstad Gombong op Midden-Java. Er was daar een pupilenschool van het KNIL gevestigd. Tussen 1945 en 1949 vocht hij aan de zijde van de nationalist, na het *ceasefire*, zoals hij het noemt, volgde hij het middelbare onderwijs in Djakarta en daarna zowel de Technische Hogeschool als de Koninklijke Militaire Academie, beide te Bandoeng. Hij vervulde tussen 1953 en 1956 de officiersopleiding voor het wapen der infanterie. Hij is van Javaanse afkomst; zijn grootvader was militair, zijn vader landbou-

wer. Welbewust spelt hij zijn naam in ouderwetse spelling; hij heeft geen voornaam.

‘In de Nederlandse koloniale tijd was er veel discriminatie van Indonesiërs en Indische Nederlanders,’ zegt hij. ‘Als ik vocht met een Hollandse jongen dan stapte de hoofdonderwijzer naar mijn vader en kreeg ik straf. De blanke *totoks* waren moeilijk te benaderen, we konden hen niet waarderen en het omgekeerde was ook het geval. De Nederlanders benadrukken nog altijd dat ze in de jaren van voor de oorlog in een paradijs leefden. Het was wél een paradijs dat zij konden creëren en bewonen dankzij ons, de inheemse bevolking, zowel de Indo’s als Indonesiërs. De totoks hadden nauwelijks een persoonlijke binding met de Indonesiërs en stonden goeddeels buiten hun denk- en gevoelswereld.’

Zijn visie op Nederlands-Indië als paradijs klopt. Er is wel eens gezegd dat ‘Indië een land is dat alleen door Europeanen werd bewoond’ en dat Indië een ‘tropisch decor was voor Europees leven’. Al vanaf het begin van de Nederlandse overheersing kreeg het eilandenrijk het epitheton ‘paradijs’ opgeplakt. Dat de instandhouding van dit paradijs gepaard ging met krijgsmacht, koloniale uitbuiting en zelfs wrede onderdrukking valt buiten de verleidelijkheid van het woord. Ik dwing me de titels van al die paradijsboeken tegenover Soedibyo niet te noemen: *Paradijzen van weleer*, *De weg naar het paradijs*, *In en uit het paradijs getild*, *Paradijselijk Indië* en *De geuren van het paradijs*. Plots besef ik het ongepaste ervan.

Het is namiddag in Jakarta en de stad breekt open. Elk voertuig, van motor tot minibus, van bromfiets tot *betjak*, lijkt een stuk drijfhout dat stroomt en deint op de verkeersaders. Het maakt niet uit in welke richting de stroom gaat, stadinwaarts of de stad uit. Soms is het meer stilstand dan voortgang, een razernij op de vierkante millimeter. Eindeloze reeksen eettentjes, de *warongs*, slechts van de straat gescheiden door een doorzichtig vlechtwerk van bamboe of een reep plastic, trekken voorbij. Talloze inwoners van deze metropool leven op straat. Ze verkopen sigaretten of kranten, dragen hun handel aan etenswaren aan een doorbuigende bamboestok mee op hun schouder.

Anderen poetsen de velgen van motorfietsen of auto’s glim-

mend schoon met water dat door de goot loopt. In een flits vang ik het beeld van een man op die met een fijne hamer en een minuscuul aambeeld metaal bewerkt, toegewijd, onverstoorbaar. Langs de hoge muren van een smalle steeg, een *gang*, hangen tientallen vogelkooien. Vrouwen zitten op een matje met voor zich een keur aan vruchten tot een piramide opgestapeld. Felgroen, helgeel, rood, heel de dagelijkse kleurrijke oogst van dit land.

We draaien een buitenwijk met bomenlanen in aan de zuidoostkant van de stad, een Nederlandse wijk van vroeger, onmiskenbaar. Onder de hoge boomkruinen liggen de huizen diep verscholen in de tuinen. Daken met rode pannen die ver uitsteken en een voorgalerij vormen, gedragen door witte pilaren.

Al heb ik me voorgenomen het Indonesische perspectief te tekenen, ik betrap mezelf erop dat ik in deze voormalige blanke wijk anders kijk. Nu laat ik me leiden door sentimenten van herkenning, door gedachten als: 'Kijk, daar woonden eens Nederlanders in die kenmerkende Indische huizen' en zelfs 'Mijn ouders woonden ook in zo'n huis, in Manggarai, ik ben daar geboren en was een klein kind in zo'n tuin.'

In deze stad in dit land, in een wijk als deze, ligt mijn eerste leven. Dat geldt niet alleen voor mij, het geldt voor vele honderdduizenden Nederlanders. En tel je de herinneringen mee die de mensen aan hun kinderen hebben verteld, die het misschien weer doorvertelden, dan toont het voormalige Nederlands-Indië zich als de volmaakte herinneringskolonie, een heimweefabriek.

De vrijheidsstrijder naast me laat zijn blik over de verscholen liggende huizen glijden. Een zwart-witte slagboom als van een spoorwegovergang, vaak bediend door een wat oudere man, sluit de straten af. Kinderen spelen buiten. De drukte is ver weg.

Dat Nederland deze onmetelijke archipel ooit heeft kunnen besturen is voor tal van bezoekers van Indonesië, met zijn in veel opzichten aangrijpende geschiedenis, telkens weer een raadsel. Voor de jongste generaties lijkt de band tussen Nederland en Indonesië, tussen het zogenoemde moederland en de kolonie, er niet te zijn. Toch wordt er geprobeerd die geschiedenis voort te laten leven. De Indonesische jeugd bezoekt in groten getale historische musea en historische plaatsen, als *lieux de mémoire*, waar het ontstaan

van de Republiek Indonesië wordt gevierd, herdacht, aanschouwelijk gemaakt.

‘De onafhankelijkheidsverklaring had tot gevolg,’ aldus Soedibyo, ‘dat Indonesië zich vastbeet in een steeds harder wordende en meedogenloos gevoerde vrijheidsstrijd en dat Nederland dat gevecht om vrijheid, die roep om “*Merdeka!*”, met even genadeloos geweld afstrafte. Aan beide kanten was men onverzoenlijk. Het ontwakende nationalisme veroorzaakte een verharding van het behoudende Nederlandse standpunt. Vanaf het begin van de twintigste eeuw was rassenhaat een veel voorkomend verschijnsel. De Indonesiërs hielpen de Nederlandse machtspositie in de vernieling. Deze uitersten konden nooit samenkomen: de Indonesische vrijheidsstrijd lokte een rekolonisatieoorlog uit, waar Nederland juist had moeten inzien dat dekolonisatie geboden was. Ik herinner me dat een van de vooraanstaande Nederlandse legerleiders, dat was generaal Simon Spoor, eens betoogde dat de Indonesische strijders nooit een Nederlandse commandopost van meer dan tien militairen hebben veroverd. Maar dat is een misvatting. Wij waren er niet op uit om posten te veroveren, maar we kwamen op voor onze vrijheid. Het was ons doel vrij te zijn!’

Soedibyo heeft een grote bewogenheid in zijn stem als hij eraan herinnert dat hij als aspirant-militair moest buigen voor een plakkaat, dat in de poort van de academie hing, waarop de namen staan vermeld van dragers van hoge militaire onderscheidingen. De naam van Van Heutsz staat er ook bij, luitenant-generaal en gouverneur-generaal van Nederlands-Indië. Maar Soedibyo ‘weigerde te buigen, ik kon het niet’. Van Heutsz werd voor zijn aandeel in de Atjeh-oorlog het Grootkruis in de Militaire Willems-Orde verleend, bovendien verwierf hij de Eresabel.

Opeens zegt Soedibyo met trots in zijn stem: ‘Ik ben een Indonesische *pemoeda*, een guerrilla-vrijheidsstrijder. In de strijd tegen Nederland heb ik tal van vrienden verloren. Pemoeda’s vormen eigen korpsen, eigen organisaties, hoe ongeregeld vaak ook. We kwamen op verschillende manieren aan wapens en munitie, ook handelden soldaten van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger in wapens. Dat was hun geheime inkomstenbron. Wij beschouwden hen als landverraders, want in het Koninklijk Neder-

lands-Indisch Leger, het KNIL, dienden ook Indonesiërs, onder wie Menadonezen en Ambonezen. We vochten dus tegen landgenoten. Daartoe lokten de Nederlanders ons uit. Die meer dan gewelddadige burgeroorlog had nooit mogen plaatsvinden, hij was overbodig en door Nederland uitgedaagd. Vervolgens deed uw land er het zwijgen toe, alsof er niets was gebeurd. Uw autoriteiten onthielden ons land de vrijheid.'

Dan zegt Soedibyo: 'Het uitspreken van de Proklamasie betekende dat Indonesië een onafhankelijk land werd. Nederland voltrok feitelijk een misdaad door een zelfstandige natie aan te vallen, maar onze zelfstandigheid werd niet door Nederland erkend.'

Van het moment van de Proklamasie is destijds een foto genomen die tot icoon van de Indonesische zelfstandigheid is geworden. Soekarno staat op de voorgrond in de galerij, met tussen zijn handen het vel papier met de tekst erop. Hij draagt een witte tuniek met open boord en op zijn hoofd de *petji*, de zwarte hoofdracht waarmee hij zich altijd zou tooien. Hatta terzijde, in kostuum met stropdas. Bril met zwaar montuur, glinstering in het glas. In de loop van de tijd is de foto wat flets geworden, verrijld in zwart-witcontrast en belichting, en daardoor des te sprekender. De jaren hebben zich erover ontfermd.

Aan de huidige Jalan Proklamasie, de toenmalige Djalan Pegangsaan Timur, verwacht ik het betrekkelijk bescheiden huis van Soekarno aan te treffen, wit tussen de bomen, zoals afgebeeld op de foto's van toen, maar in plaats daarvan opent zich een weids plein, geplaveid met witte tegels. Het is van buitensporige afmetingen in vergelijking met de bebouwing eromheen. Ronde bakken met rode bloemen geven er kleur aan. Schoolklassen van voornamelijk meisjes, het lachende gezicht omsloten door een hoofddoek, verzamelen zich aan de voet van een reusachtige beeldengroep, uitgevoerd in koper en rood marmer. De bezoeker moet ernaar opkijken.

Daar staan Soekarno en Hatta in dezelfde mise-en-scène als op de foto. Soekarno als eerste, Hatta er schuin achter, aan de linkerzijde van Soekarno. De beide beelden meten minstens drie meter, een groot contrast met de verstilling van de foto. Soekarno leest de Proklamasie voor van een blad papier, gematerialiseerd in

brons. De beeltenissen van de voormannen van de vrijheid zijn levensrecht gegoten, getrouw aan de foto. Het enige wat ontbreekt is de microfoon van Japanse makelij waarvan Soekarno zich bediende. Dit zijn niet de mannen die destijds de Proklamasie voorbereidden en bekendmaakten onder grote spanning en met de mogelijkheid dat er zware strafmaatregelen zouden volgen – hier staan twee helden hoog op een voetstuk.

De beeldhouwer heeft de waarheid geen geweld aangedaan. Later pas zou Soekarno tijdens zijn geruchtmakende redevoeringen, waarbij hij tienduizenden in vervoering bracht en aanvuurde tot vrijheidsverlangen, veelvuldig zijn rechtervuist opsteken als teken van strijdlust en triomf, hier is dat achterwege gelaten. In alle hevige grootsheid bezit het monument iets ingetogens, iets sereens.

Een man leest voor, de handen gevouwen. Geen wapens, evenmin de suggestie van luide kreten. Wapens tegen de Proklamasie werden ingezet door de Nederlandse koloniale machthebbers, die zich nog altijd als de heersers beschouwden.

Monumenten als deze staan op meerdere grote pleinen verspreid over Indonesië. We zien telkens dit tweetal, gegoten in brons, gebeeldhouwd in rood marmer, de een voorlezend, de ander terzijde staand en aandachtig luisterend.

Om toch de heroïek en de grootsheid van het moment weer te geven zijn achter Soekarno en Hatta zuilen geplaatst, licht gebogen, alsof die een erehaag vormen. Ze reiken ver boven het hoofd van de twee mannen uit. Het zijn er zeventien, om de dag van de Proklamasie te vieren, 17 augustus.

Ervoor, in een halve cirkel, staan vijf kleinere zuilen. Ik kan hiervoor niet zo snel een verklaring vinden. Soedibyo wel, hij legt uit: ‘Het aantal vijf duidt op de “*Pancasila*”, de grondslag waarop Soekarno de nieuwe republiek vestigde. *Panca* betekent vijf en *sila* rechtschapenheid. Die vijf zuilen vertegenwoordigen geloof in de ene en enige God, rechtvaardigheid, de nationale eenheid van heel Indonesië, democratie en sociale rechtvaardigheid. Wat Soekarno nastreefde, was één land, één volk en één taal. Gezien de uitgestrektheid en veelvormigheid van de archipel is het een wonder dat dat gelukt is. Breng Sumatra maar eens nader tot Bali, en de Molukken tot Java.’

Vlaggen maken deel uit van de beeldengroep. Tegen het wolkendek, hier en daar doorschoten met blauw, wappert het rood-wit in tal van vormen: vlaggen, banieren, wimpels, rozetten, versieringen. Die rood-witte vlag, gehesen tijdens de Proklamasi-plechtigheid, vormt het keerpunt. Zonder die vlag, waaiend van Sabang in noord-west Sumatra tot Merauke in het uiterste zuid-oosten van Nieuw-Guinea, bestaat er geen Indonesische eenheid. En ook: waar de Nederlandse vlag in de jaren na 1945 werd neergehaald, verscheen de rood-witte die eeuwenlang verboden was geweest.

Het was in al die tijd van koloniale overheersing de Nederlandse driekleur waarvoor de Indonesiërs eerbetoon moesten betrachten. Bij die vlaggenmast zongen zij het Nederlandse volkslied. Op Koninginnedag van 31 augustus zwaaiden alle kinderen met Hollandse vlaggetjes, niet alleen de blanke, ook de Nederlands-Indische en zelfs de Indonesische kinderen. De meesten van die generatie herinneren zich dat nog goed.

De Nederlanders deed die wisseling van vlaggen pijn en wakkerde hun woede aan, zo sterk dat de eigen vlag koste wat kost moest terugkeren, desnoods met geweld en vertoon van gezag. De Indonesische koloniale kwestie werd gesymboliseerd in deze vlaggenstrijd.

Vergeefs zoek ik op het betegelde plein en aan de rand ervan, waar een glooiend grasveld begint en begroeiing te zien is, naar het huis van Soekarno. Het staat er niet. Het blijkt afgebroken te zijn in de jaren zestig, in de tijd dat Soekarno's macht tanende was en het communisme in opkomst was. Soedibyo legt uit: 'Soekarno was een ijdele man. Op een keer kwamen jonge communisten bij hem en stelden hem voor op de plek waar zijn huis stond een groots, vijf verdiepingen tellend gebouw te laten verrijzen waar het volk jaarlijks de onafhankelijkheid kon gedenken. Een gebouw dat is gewijd aan *Selamat Merdeka*, welkom vrijheid. Achteraf voelde Soekarno zich bedrogen. Zijn huis aan de Djalan Pegangsaan moest ervoor verdwijnen en het nieuwe gebouw heeft voor de Indonesiërs nooit iets betekend. Kijk, daar tussen die bomen staat het.'

Bewakers komen achter een wachthuisje tevoorschijn. Soedibyo praat met de bewakers en we krijgen toestemming naar bin-

nen te gaan. Het gebouw is niet meer dan een blok beton van liefdeloos opgestapelde etages. Vanbinnen blijkt het een reusachtige ruimte, waar hele volksmenigten terecht kunnen. Ook hier kaal beton. Het trappenhuis leidt naar een galerij waar een fototentoonstelling is te zien van Soekarno's historische wapenfeiten. Daar is hij, de door Nederlanders zo gevreesde, zelfs gehate en als zodanig bejegende volksman die waar hij kwam de massa's opriep tot verzet tegen elke vorm van kolonialisme en later neokolonialisme. Hij verscheen op 19 september 1945, ruim een maand na de Proklamasi, voor een samengestroomde menigte van vele duizenden op het voormalige Koningsplein uit de Nederlandse tijd dat gedurende de Japanse overheersing het Ikadaplein heette, het huidige Medan Merdeka in het hart van de stad, het Vrijheidsplein. Op die foto's heeft Soekarno wel de vuist geheven.

'Wij, de pemoeda, hadden een ander teken,' zegt Soedibyo. 'We hielden onze rechterhand gestrekt, dus niet gebald, en hielden die met de smalle zijde naar voren gericht. Het leek wel het scherp van een mes.'

Uit zijn stem spreekt de vrijheidsstrijder van vroeger, in zijn ogen vlamt die tijd weer op. Hij doet de pemoeda-groet voor, feilloos, geladen.

Al wil ik het misschien niet, het jaagt me even schrik aan. Over de vrijheidsstrijd vermeldt hij vervolgens, bijna terloops, een opmerkelijk detail: 'Er vielen slachtoffers onder de Japanners als die hun wapens niet wilden inleveren, maar het ergste lot trof Indonesiërs die weliswaar een rood-witte haarband droegen, maar die aan de binnenzijde was gevoerd met blauwe stof. Dan betoonden ze stiekem trouw aan het koningshuis. Ze werden dan beschouwd als *mata-mata belanda*, als met Nederlandse ogen, en werden gemarteld. Als verraders.' Na een korte stilte: 'Ik ben trots dat ik mocht strijden voor de vrijheid van mijn land, ondanks vloekerijen van bepaalde richting. Niets aan te doen, de geschiedenis behoort aan God.'

Soedibyo leidt me langs de tentoonstelling en geeft toelichting. Bij een foto van legercommandant Simon Spoor zegt hij: 'Spoor was helemaal geen veldgeneraal, dat was een bureaugeneraal. Bij het eerste treffen werd hij al ziek en moest op een brancard weg-

gedragen worden. En bij het uitbreken van de oorlog met Japan, in maart 1942, wisten de Nederlandse autoriteiten niet hoe snel ze het vliegtuig naar Australië moesten nemen. Ze lieten Indonesië en hun eigen rijksgenoten aan hun lot over. En een paar maanden na de capitulatie van Japan gingen de eerste Nederlandse troepenschepen voor anker in de zeehaven van Tandjong Priok. Nederland stond gereed het koloniale regime opnieuw te vestigen, alsof de tijden van vroeger konden doorgaan en er niets was gebeurd, geen wereldoorlog of een Japanse bezetting, alsof er geen vrijheidsverlangen was gewekt. Het is die Japanse tijd geweest die het nationale bewustzijn versneld heeft doen ontwaken. Maar dat betekent niet dat Soekarno samenspande of zelfs heulde met de Japanners, zoals de Nederlanders het doen voorkomen. Kijk, ook dat is een bewijs van die zwarte belichting.’

We gaan verder door de tentoonstelling met beslissende ogenblikken uit het leven van Soekarno en de republiek. Vanaf het uitspreken van de Proklamasi nemen de felheid en uitbundigheid toe. Verzamelde zich op de zeventiende augustus 1945 slechts een kleine groep mensen rondom Soekarno en Hatta, geleidelijk worden het er meer. We zien Soekarno die een volksmenigte toespreekt, staand op een verhoging op een *aloen-aloen*, een dorpsplein, op tal van plaatsen in het land. Soekarno met zijn vrouwen, behalve zijn eerste Siti Oetari, ook Fatmawati, die uiteindelijk de eerste presidentsvrouw van Indonesië zou worden. Aldoor is Soekarno gekleed in dezelfde smetteloze tuniek met de opgenaaide, vierkante zakken.

Onder de Proklamasi-foto is een geluidsinstallatie verborgen. Ik schakel die in. Eerst klinkt geruis, als van een oude grammofoon. Dan is daar Soekarno's stem die de verklaring voorleest, kalm en waardig. Het is deze stem die op de bewuste ochtend, bijna op dezelfde plek waar ik nu sta, klonk vanaf de voorgalerij in de tuin, en die door radiostations werd opgevangen en over het land verspreid: '*Kami bangsa Indonesia dengan ini menjatakan Kemerdekaan Indonesia. Hal-hal yang mengenai...*' In vertaling luidt de volledige Proklamasi, die slechts bestaat uit twee zinnen: 'Wij, het volk van Indonesië, verklaren hierbij de onafhankelijkheid van Indonesië. Aangelegenheden betreffende de machtsoverdracht en andere

zaken worden op zorgvuldige wijze in zo kort mogelijke tijd uitgevoerd.’

Soedibyo glimlacht als ik de geluidsopname nog eens beluister, en nog eens.

Hij zegt: ‘Die Proklamasi moet je zien als een schilderij dat toen is gemaakt. Nu kijken we er heel anders naar. Maar het is wel van belang dat we naar dat schilderij blijven kijken, elke keer opnieuw. Het is het begin van ons land.’

Weer buiten wijst Soedibyo de omtrekken aan waar Soekarno’s huis stond. Helemaal precies weet hij het niet. Het gehele erf is ingrijpend en onherkenbaar veranderd. Hij zegt het te betreuren dat Indonesië zo met een historische plek is omgesprongen.

De volgende ochtend brengt hij me in mijn hotel, dat op een steenworp afstand ligt van het Medan Merdeka, een schoolschrift in harde donkere koft met gelinieerde bladzijden. In nauwgezet handschrift staan de namen erin vermeld van de vrijheidsstrijders, pemoeda’s en andere getuigen die ik spreken wil omdat ze voor het Indonesische perspectief van belang zijn: Soeria I. Soebardi, Irma Devita, Abdul Rachman, Ottoman Mochtar, Suryono Darusman, Soegeng Soepari, Purbo S. Suwondo, Idham, Tjokroatmodjo Sukotjo, Soeria Idris... Een enkele van hen had ik vanuit Nederland al bereikt.

Vervolgens haalt hij uit zijn tas papieren tevoorschijn, een stapeltje hier en daar bij elkaar gehouden met paperclips en elastiek. Hij overhandigt ze mij en laat weten: ‘Dit zijn herinneringen die mensen me ooit toevertrouwd hebben. Ik ben sommigen van hen uit het oog verloren, anderen leven niet meer. Maar zij waren er allemaal bij, die ochtend.’

Namen, herinneringen, verhalen, verklaringen, geschreven en gesproken getuigenissen: zij vormen mijn leidraad door de tijd heen, door hedendaags Indonesië naar vroeger, en weer terug naar nu. Een onafhankelijkheidsproclamatie is geldig, voor altijd.

Djakarta, 17 augustus 1945.

De rood-witte vlag

Yayakarta

Een stad aan de verre oostelijke horizon van de wereld, tropisch, met de kleuren van de oriënt, verandert van naam. Batavia gaat in de nabije toekomst Djakarta heten, later herdoopt tot Jakarta. Ook straatnamen en stadswijken zullen een andere naam krijgen. Rijswijk, Koningsplein, Molenvliet, Weltevreden, Willemslaan, Waterlooplein, Secretarieweg en Hospitaalstraat verdwijnen uit het stadsbeeld. Bekende adressen en plekken waren het ooit, en langzaam maar zeker begint met die veranderde namen een vertrouwde wereld te schuiven en te kantelen. De *indonesianisasi* is in aantocht.

Ook sociëteiten De Harmonie en Concordia, Hotel des Indes, het Tjikini-ziekenhuis en Tjikini-zwembad, de Koninklijke Bataviaasche Jacht Club, het Koninklijk Bataviaasch Genootschap, het paleis van de gouverneur-generaal te Buitenzorg en het Stadhuis Batavia zullen hun oorspronkelijke namen verliezen, daterend uit de koloniale Nederlandse tijd, en verwerven nieuwe namen en nieuwe bestemmingen, en hiermee verdwijnt het oude en breekt een nieuw tijdperk aan, worden plekken die eens symbool waren van de eeuwenlange Nederlandse aanwezigheid in deze oriëntstad aan de evenaar plekken van herinnering.

‘Nederlandse aanwezigheid’ klinkt verzachtend.

Kolonialisme, overheersing, heerschappij, West-Europees vertoon van macht zijn de hardere varianten daarvan. Zoals deze: de ‘Koning der Nederlanden beschikt over het Opperbestuur der koloniën en bezittingen van het Rijk in andere werelddelen’. Die rijksbezittingen heetten ook wel ‘onderhorige gebieden’ of ‘onderhorigheden’. Ze zijn met strijd veroverd en gegroundvest. Ze werden met geweld bewaakt en beschermd. Een Nederlandse scepter die zwaait over overzeese boedel en rijkdommen.

Opperbestuur en kolonisatie zijn onlosmakelijk verbonden met westerse mogendheden. Naar die onderhorigheden werd altijd met de blik van het Westen gekeken. Men plantte daar de vaderlandse vlag. Dat betekende: deze have en dit goed, dit land met zijn schatten en rijkdommen behoort aan ons, zelfs de inwoners vallen toe aan ons vaderland, ons koninkrijk en ons gezag. Koloniseren is niets anders dan land veroveren, vestigen van hegemonie in den vreemde. Daarvan is de trots wapperende vlag het symbool, gedragen en ondersteund door sabels, geweren, machtsvertoon en talloze andere uitingen van koloniale autoriteit.

In de geschiedenis van de kolonisatie is de blikrichting eenzijdig. Van de superieur die zich de heerschappij toe-eigent neerwaarts naar de ondergeschikte. Het westerse regime eist en krijgt gezag over gebieden gelegen op vele duizenden zeemijlen west- of oostwaarts. Maar het is een ongevraagde zeggenschap, een afgedwongen overheersing. Nooit stelt de koloniserende mogendheid de vraag naar de gewenstheid van dit overwicht. Altijd is het een overweldigende en overrompelende inmenging van een vreemde mogendheid in een land dat nooit om die inmenging en overheersing van buitenaf heeft gevraagd. Elk kolonialisme zet in met economisch gewin. Voor de Indonesische archipel begon het destijds met de roep om de kostbaarste goederen ter wereld, specerijen. De West-Europese zeevarende landen Portugal, Spanje, Engeland en Nederland wilden die kruiden van overzee naar het moederland verscheppen.

Kolonialisme begint met handel. Portugal vestigde als eerste vreemde natie handelsposten langs de kusten van de archipel. Zij kwamen met zeelieden en handelaren, al vanaf het midden van de zestiende eeuw. Ook Nederlanders gingen er voor anker om handel te drijven. Maar in de loop van de zestiende en zeventiende eeuw ontwikkelde zich naast het koopmanschap een geheel ander ideaal, namelijk de drang om het eilandenrijk te onderwerpen aan het eigen Nederlandse gezag.

Na de zeelieden en de handelaren vestigde zich militair voetvolk op de archipel, met hun veldheren en generaals als vertegenwoordigers van het Nederlands gezag.

Het *Nieuw Woordenboek der Nederlandsche Taal* uit 1864 geeft